

13.	Чорні (<i>adj</i>)	<i>Вороний</i>	4	«А ясновельможний на воронім коні Блисне булавою, море закипить»
14.	Чорні (<i>v</i>)	<i>Чорніти</i>	2	«У полом'ї повітані На кроквах чорніють Панські трупи»
15.	Чорні (<i>adj</i>)	<i>Темний</i>	4	«І темними улицями, Де менше горіло, Поніс Гонта дітей своїх»
16.	Сірі (<i>adj</i>)	<i>Сіра</i>	2	«Я тобі не пара, я в сірій свитині, А ти титарівна»
17.	Сірі (<i>adj</i>)	<i>Сизий / сизокрилий</i>	8	«Літа орел сизокрилий , А за ним орлята»
18.	Білі (<i>adj</i>)	<i>Білий (-і) / білолиций</i>	2/3	«Як зіроньки сяють, Білі рученята»
	Білі (<i>n</i>)	<i>Білолиций</i>	1	«Зорі сяють, середь неба Світить білолиций »
	Білі (<i>v</i>)	<i>Біліти</i>	2	« Біліє місяць, люди сплять, І титар спить...»

ЛІТЕРАТУРА

1. Адах Н. А. Семантика індивідуально-авторських кольороназв у поетичній мові Василя Барки / Н. А. Адах // Наукові записки. Серія : Філологічна. – Острог, 2008. – № 10. – С. 3 – 11.
2. Губарева Г. А. Семантика та стилістичні функції кольоративів у поетичній мові Ліни Костенко : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Г. А. Губарева. – Харків, 2002. – 18 с.
3. Дзивак О. Н. Лексика на означення цвета в современном украинском языке : автореф. дис. ... канд. філол. наук / О. Н. Дзивак. – К., 1974. – 22 с.
4. Журавлев А. П. Цветная музыка стиха / Журавлев А. П. // Психология художественного творчества : хрестоматія / сост. К. В. Сельченко. – Минск : Харвест, 1999. – С. 166 – 181.
5. Крищенко А. П. Семантична структура назв кольорів в українській мові / А. П. Крищенко // Мовознавство. – 1967. – № 4. – С. 97–112.
6. Мініч Л. С. Колористична парадигма творів Миколи Вінграновського [Електронний ресурс] / Л. С. Мініч. – Режим доступу : <http://naub.org.ua/?p=773>
7. Півень В. „Колірні” мова творів Тараса Шевченка та С.Гордінського / В. Півень // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка : наук. видання / Наукове товариство ім. Шевченка. – Донецьк, 2004. – Т. 5. – С. 523–527.
8. Підкамінна Л. В. Епітет Т. Г. Шевченка : генеза, структура і сучасна мовна рецепція : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Л. В. Підкамінна. – Київ, 2011 – 19 с.
9. Семашко Т. Ф. Проблема визначення статусу кольоропозначень як лінгвістичних одиниць / Семашко Т. Ф. // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць / відп. редактор М. Я. Плющ. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – [випуск 7.]. – С. 352–356.
10. Супрун Л. О. Колірні картина світу О. Гончара / Л. О. Супрун // Східнослов'янська філологія : Збірник наукових праць / Міністерство освіти і науки України. Горлівський держ. пед. ін. іноземних мов. – Горлівка, 2008. – С. 218–222. – (Мовознавство; вип. 14).
11. Федорчук Л. Простір і колір як категорія художнього світу Григорія Сковороди / Л. Федорчук // Слово і час. – 2000. – №5. – С. 55–60.
12. Франко І. Я. Зібрання творів : у 50-ти тт. / І. Я. Франко. – Т. 31. – Літературно-критичні праці (1897–1899). – К. : Наукова думка, 1976. – 596 с.
13. Фрумкіна Р. Цвет, смысл, сходство (аспекты психолингвистического анализа) / Р. Фрумкіна. – М. : Наука, 1984. – 176 с.
14. Яворська Г. Н. Мовні концепти кольору / Г. Н. Яворська // Мовознавство, 1999. – № 2–3. – С. 42–50.

В статье сосредоточено внимание на колористике поэмы «Гайдамаки» Тараса Шевченко, классифицированы цвета по физическим признакам и охарактеризована семантика цветоименований в художественном тексте.

Ключевые слова: цветообозначения, функции цвета.

The article focuses on the colours of the poem "Gajdamaki" by Taras Shevchenko. Colours are classified by physical characteristics and semantics of colour nominations in fiction.

Keywords: colour nomination, the functions of colours.

УДК 821.161.2(092):81'367.625

І.В. Дудко

ФУНКЦІОНАЛЬНА ТРАНСПОЗИЦІЯ ЧАСОВИХ ФОРМ ДІЄСЛОВА У ПОЕЗІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Стаття присвячена проблемі переносного (метафоричного) вживання дієслівних форм часу в поезії Тараса Шевченка. З'ясовано сутність явища транспозиції часових форм, закономірності формування транспонованого часового значення. Виділено основні різновиди переносного вживання часових форм дієслова. Встановлено внутрішній механізм часової транспозиції дієслівних форм. Визначено передумови супровідних конотацій.

Ключові слова: граматична категорія часу, час дієслова, граматична транспозиція, часова транспозиція дієслівних форм, транспозиційна функція часової форми, пряме і транспоноване значення, категорія темпоральності, темпоральний контекст, мова поезії Тараса Шевченка.

Однією з центральних власне-дієслівних граматичних категорій є категорія часу. Вона здавна привертала увагу багатьох науковців. Вагомий внесок у розробку питань, пов'язаних з проблемою становлення і функціонування дієслівних часових форм у слов'янських мовах, зробили такі мовознавці, як О. О. Потебня, О. В. Ісаченко, О. М. Пешковський, В. В. Виноградов, В. М. Русанівський, А. П. Грищенко, І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, О. І. Бондар, І. В. Піддубська, Л. Б. Наконечна, О. В. Падучева, О. В. Бондарко та інші дослідники. Проте деякі питання, зокрема переносного вживання дієслівних форм часу і їх стилістичної вмотивованості у мові поетичних творів, не знайшли достатнього висвітлення, що й зумовило *актуальність* пропонованої статті. *Метою* пропонованої статті є з'ясування транспозиційних значень часових форм дієслова у поезії Тараса Шевченка і їх стилістичної зумовленості.

Категорія часу – морфологічна словозмінна категорія дієслова, що виражає відношення процесуальної ознаки до моменту мовлення.

Дія, процес або стан можуть передувати моменту мовлення, збігатися з ним або ж наступати після нього. Протиставлення дієслівних форм щодо моменту мовлення реалізується у граматичних формах теперішнього, минулого і майбутнього часу. Граматичну категорію часу О. О. Потебня визначав як відношення дії і стану до моменту мовлення: «Грама́тичний час є відношення дії і стану до моменту мовлення і (оскільки думка усвідомлюється тими, хто думає, первісно тільки у формі мовлення) свідомої думки про них» [15, 166]. У працях О. В. Ісаченка [10, 577] запропонована схема часів, що являє собою багатоступеневу систему бінарних протиставлень, в якій відсутнє чітке розрізнення між теперішнім і майбутнім часами, а також між прямими значеннями та транспозицією.

У системі граматичних часів центральне місце посідає форма теперішнього часу. Вона презентує так зване «відкрите існування дії», натомість форма минулого часу презентує «закрите існування дії», а форма майбутнього часу – «випереджаюче існування дії». Форма теперішнього часу має інваріантне значення, яке полягає в «представленні (та уявленні – зауваження наше. – І. Д.) дії в різних способах її буттєвого статусу як сучасної (одночасної) мовленнєвому акту – поточному буттю мовця, тобто як відкритої, фактично даної для нього, досяжної для спостереження, контролю, безпосереднього впливу і взаємодії, емпірично підтверджуваної і узагальнювальної. Філософи в такому випадку кажуть про «справжнє», «безпосереднє», «наявне» буття як результат всього попереднього і вихідний початок всього наступного» [20, 93-95].

Отже, ядром категорії часу є теперішній час, який означає дію чи стан, що відбувається в момент мовлення. У «Теоретичній морфології української мови» виділяють власне-теперішній, або теперішній актуальний, і невла́сне-теперішній, або теперішній неактуальний, залежно від того, які дії, процеси та стани збігаються з моментом мовлення про них [6, 251-252].

Власне-теперішній час позначає дії та стани, які, збігаючись з моментом мовлення, майже не виходять за його межі: *Садок вишневий коло хати, Хрущі над вишнями гудуть. Плугатарі з плугами йдуть, Снівають, ідучи, дівчата, А матері вечерять ждуть* (II, 17).

Невла́сне-теперішній час виражає дії, процеси та стани, які тільки певною мірою збігаються з моментом мовлення, одночасно виходячи в різні відрізки часу до і після цього моменту, тобто передують йому та настають після нього. Залежно від меж виходу за момент мовлення невла́сне-теперішній час поділяють на розширений теперішній та постійний теперішній. Розширений теперішній виражає такі дії, процеси та стани, які збігаються з моментом мовлення і водночас входять в обмежені відрізки часу до і після цього моменту. Наприклад: *Сонце заходить, гори чорніють, Пташечка тихне, поле німіє* (II, 35). Постійний теперішній означає дії, процеси, стани, що відбуваються в момент мовлення, а також в усі періоди часу й після моменту мовлення: *Споконвіку Прометей Там орел **карає**, Що день Божий **довбе** ребра Й серце **розбиває*** (I, 343).

Минулий час означає дію (стан), що відбувалася або відбулася до моменту мовлення. Минулий час виступає у формі недоконаного і доконаного виду. Дієслова минулого часу недоконаного виду передають тривалі, повторювані дії, процеси та стани, розчленовані або нерозчленовані, що відбувалися в певний проміжок часу до моменту мовлення: *За селом село **минули**, В городі **ходили**, І, мов диво, за собою Приблуду **водили**. І **співала** й **танцювала**, **Не пила** й **не їла**... **Неначе** смерть з циганами **По світу ходила*** (I, 387).

Минулий час доконаного виду означає дії, процеси та стани, які передували моменту мовлення і обов'язково роз'єднані з ним. Він має два різновиди значень: перфектне й аористичне. Перфектним є значення, коли результат дії, процесу або стану наявний тоді, коли про них повідомляють, і він актуальний у момент мовлення: *Ой у новій хаті **Полягали** спати, Молодій приснилось, Що мати **сказилась**, Свекор **утопився**, Бать[ко] **оженився*** (I, 379). Аористичним називається таке значення, коли результат у минулому завершеної дії не пов'язаний з моментом мовлення: ***Схопилися**, білесенькі, І в ліс **полетіли**, І вкупочці на дубочку **Ночувати сіли*** (I, 318).

В українській мові функціонує також форма давноминулого, або передминулого, часу, за допомогою якої порівнюється часовий перебіг однієї дії щодо іншої в минулому: одна з цих минулих дій

передусь другій. Давноминулий час вживається переважно в одній з предикативних частин складного речення, тоді як в іншій частині виступає форма минулого часу: *Трохи була не втопилась, та жаль було кинуть близняточок* (I, 384).

Майбутній час означає дію чи стан, що має відбутися після моменту мовлення. Майбутній час вживається у двох видових формах – доконаного і недоконаного виду. Дієслова доконаного виду у формі майбутнього часу означають дію, завершення якої передбачається в майбутньому, хоч сама дія може відбутися в момент мовлення і навіть раніше: *Прилинеш ти у холодочок, Тебе, мов крало, посажу. Дніпро, Україну згадаєм, Веселі селища в гаях, Могили-гори на степах – І веселенько заспіваєм...* (II, 373).

Дієслова недоконаного виду в українській мові мають аналітичну і синтетичну форми майбутнього часу. Цими формами позначається дія, яка цілком перебуває в плані майбутнього: *І не знаю, де дінуся, Де я пригорнуся, І з ким буду розмовляти, Кого розважати, І перед ким мої думи Буду сповідати?* (I, 370); *Аби була ласка слухати, поки не охрип, співатиму; а охрипну — чарочку-другу тії ледащиці-живиці, як то кажуть, та й знову* (I, 153).

Кожна часова форма, крім своєї категорійної семантики, може виражати семантику своїх суміжних часових форм. Вживання часових форм у невласній значеннєвій сфері називають транспозицією граєм часу [6, 255]. Транспозиція (від лат. *transpositio* – перестановка) – використання однієї мовної форми у функції іншої. В основі транспозиції лежить семантичне чи функціональне зіставлення мовних одиниць [19, 638]. Часова транспозиція є результатом обміну формально-семантичних характеристик суміжних граєм категорії часу: граматична часова форма, функціонуючи у не властивих для неї умовах, набуває нового темпорального значення — значення іншої граматичної форми, а семантична сфера, відповідно, отримує додатковий засіб вираження – граматичну форму іншої граєми [11, 4].

Транспозиційний потенціал у часових формах різний. Найбільший він у граєм теперішнього часу, що зумовлено його центральною позицією в сукупності часових граєм, а також їхньою внутрішньою рухливістю [6, 255].

Часові форми характеризуються різною здатністю до транспозиції. Найбагатші можливості переносного вживання мають форми теперішнього недоконаного та минулого доконаного. Форми майбутнього недоконаного рідко виступають за межами контексту майбутнього, але й вони здатні до транспозиції. Сфера переносного вживання форм майбутнього доконаного – це вираження повторюваних та звичайних дій, віднесених до минулого. Майже не здатна до транспозиції форма минулого недоконаного. Відмінності між формами часу з погляду їх здатності до переносного вживання впливають із специфічних властивостей цих форм. Широке переносне вживання форм теперішнього часу ґрунтується на тому, що теперішній час актуалізує минулі та майбутні дії, уявляє їх сучасними, актуальними і відповідно презентує. Минулий доконаний представляє дію конкретною (локалізованою у часі) і реальною, «вже готовою», і це служить основою переносного вживання даної форми. Менша здатність до транспозиції форми майбутнього недоконаного і модальна специфіка її переносного вживання пов'язана з тим, що ця форма позначає дію, яка ще не стала реальністю. Форма минулого недоконаного не має властивостей, які б сприяли її переносному вживанню. Фактично немає передумов для того, щоб уявити майбутні чи теперішні дії так, наче вони розвивалися, тривали, повторювались або просто відбувались в минулому, що й пояснює надзвичайно обмежене, майже виняткове її транспозиційне вживання.

Виступаючи в переносному вживанні, часова форма опиняється в тих умовах контексту, де звичайно функціонує інша форма у своєму прямому значенні. Між цими формами встановлюються відношення синонімії. Умовно можливою є заміна переносно вживаної форми іншою формою, що виражає пряме значення. Такі, зокрема, відношення між теперішнім історичним та формами минулого часу, між теперішнім на позначення майбутніх дій і формами майбутнього доконаного та майбутнього недоконаного, а також співвіднесеність форм майбутнього недоконаного в переносному вживанні і форм теперішнього в прямому, форм минулого доконаного і співвідносних з ними форм майбутнього доконаного. Такі відношення виражаються формулюванням типу «теперішній час замість минулого», «теперішній замість майбутнього». Проте, як зазначає О. В. Бондарко, такі формулювання не можна вважати точними, бо вони не враховують відмінностей між цими формами (ніби вони семантично тотожні). Можливість заміни переносного вживання однієї форми прямим вживанням іншої не означає, що ці форми в даному контексті рівнозначні. Можна говорити лише про часткову тотожність значень. Збіг значення переносного вживання форми з семантикою іншої форми обмежується в основному лише тими семантичними елементами, які зумовлені контекстом. Власне ж граматичне значення даної форми відрізняє її від відповідної форми у прямому вживанні [4, 108-109]. О. О. Потєбня зазначає: «Кожна форма на своєму місці. Кожна відповідає певним вимогам думки мовця, зрозуміло, якщо припустити в ньому знання своєї мови, оскільки про помилкове вживання форм тут немає чого говорити. Слухаючи його мовлення, ми можемо міркувати так і сяк: мовляв, міг вжити майбутній замість теперішнього. Такі міркування помилкові: міг, але не вжив, тому

що не міг. Завдання ж граматики – знайти психологічні умови вживання форми, або простіше: точно визначити її значення» [15, 112].

Як зауважив О. В. Ісаченко, однією з найпоширеніших помилок лінгвістичного аналізу є змішування значення граматичної форми з тим фактом об'єктивної реальності, який цією формою позначається. Наприклад: *У 1848 році Маркс приїхав до Парижа – У 1848 році Маркс приїжджає до Парижа; Завтра я поїду до Праги – Завтра я їду до Праги*. Мовознавець виступає проти думки, що в наведених реченнях вживаються «синонімічні» форми: «Позначаючи той самий факт об'єктивної реальності (процес, подію), кожна з наведених дієслівних форм зберігає в усіх випадках своє інваріантне граматичне значення, визначене не безпосередньою віднесеністю дієслівної форми до позначуваної нею реальності, а місцем в системі вищо-часових форм російської (а також й української – уточнення наше. – І. Д.) мови» [10, 469].

Багато випадків переносного вживання форм часу характеризуються особливою експресивністю та емоційністю. Ця особливість значною мірою є наслідком розходження, контрасту між контекстом і граматичним значенням форми. Але образність, емоційність та експресивність – типова, характерна, але не обов'язкова ознака переносного вживання часів.

Поняття транспозиції дуже важливе для визначення значення граматичної форми. Різноманітність контекстуально зумовлених значень може призвести до розширення власне граматичного значення форми і навіть заперечення існування цього значення, якщо не враховувати специфіку переносного вживання. Загальне значення граматичної форми повинно охоплювати всі випадки її вживання, зокрема і вживання переносне. Проте варто чітко розрізняти, з одного боку, те, що виражається самою формою, а з іншого – те, що виражається контекстом, який її оточує. Оскільки при транспозиції контекст суперечить граматичному значенню форми, передаване ним значення не повинне охоплюватися загальним значенням граматичної форми. І навпаки, при визначенні загального значення граматичної форми обов'язково повинно враховуватися значення, виражене при транспозиції саме цією формою, а не контекстом. Якщо тут відбивається те значення, яке визначається як загальне або основне, значить, воно визначене правильно.

Отже, при прямому вживанні форм часу контекст конкретизує й уточнює її значення. Значення дієслівної форми узгоджується з контекстом. При переносному вживанні часів, навпаки, спостерігається розбіжність між часовим значенням дієслівної форми і темпоральністю контексту. Контекст вступає в протиріччя з граматичним значенням часової форми [3, 98]. Переносне вживання часової форми реалізується внаслідок зіткнення уявлень людини про об'єктивний (логічний) і граматичний час певної події. При цьому показником логічного часу виступає контекст, а граматичного часу – транспонована дієслівна форма.

Передумовами транспозиції граматичної форми виступають такі чинники:

- 1) семна структурованість граматичного значення;
- 2) наявність спільних сем (елементів структури граматичного значення) як основи метафоричного переносу;
- 3) існування на рівні системи мови синонімічної форми, що вживається в прямому значенні на місці транспонованої форми.

Умови транспозиційного процесу:

- 1) перенесення форми в межах однієї парадигми;
- 2) наявність синтаксичного оточення (транспозиція форми реалізується в тканині контексту або за підтримки досить сильної відповідної комунікативної ситуації) [13, 8].

Механізм транспозиційного процесу виявляється у таких основних етапах: перший етап (механічний). Граматична форма (транспонована) потрапляє в нові, не властиві їй, контекстуальні умови; другий етап (якісних змін). Відбувається взаємодія граматичного значення форми і граматичного значення контексту, в результаті чого утворюється синтез іншої якості – граматичне значення комунікативної одиниці, яке охоплює і граматичне значення транспозита, тобто транспонованої форми. Граматичне значення форми й граматичне значення контексту взаємодіють внаслідок накладання їхніх семантичних полів. Як результат цього – зміни у смисловій структурі граматичного значення форми й виникнення супровідних конотацій. На цих засадах ґрунтується функціонування часової дієслівної метафори [13, 8-9].

Виокремлюють такі основні різновиди переносного вживання форм **минулого часу** [4, 256]:

Минулий доконаний в контексті майбутнього виражає супровідне модальне значення упевненості, переконання в неминучості позначуваної ним дії чи процесу і вносить до контексту експресивність: *Незабаром І молодого привели. Назавтра в город одвезли Та й заголили в москалі!* (II, 102).

Минулий доконаний у значенні абстрактного теперішнього зберігає своє граматичне часове значення: значення абстрактного теперішнього, що впливає з контексту, та образне уявлення про віднесеність дії до минулого – це те, що виражається формою минулого часу. Таке вживання форми рідко фіксується в українській мові. Наприклад: *Що з возу впало, те пропало*.

Виділяють кілька різновидів переносного вживання форм **теперішнього часу** [4, 104-106].

Теперішній на позначення минулих дій.

Теперішній історичний. Форми теперішнього історичного можуть позначати минулі дії, процеси та стани, які відбувалися (відбулись) до моменту мовлення. Він вживається в тих текстах, де наявна опозиція плану комунікації і плану інформації. Таке використання служить засобом наближення до читача або слухача минулих подій, наприклад: *Кохалася мати сином, як квіткою в гаї, Кохалася... А тим часом Батько умирає... (I, 258); Прийшли, сіли коло мене і про Україну Розмовляють, розказують, Як Січ будували, Як козаки на байдаках Пороги минали... (I, 131).*

Теперішній-минулий час, вживаючись із словами *було, бувало*, увиразнює розповідну модальність повідомлення, яке сприймаємо як спогад: *Бувало, в неділю, закривши Мінею, По чарці з сусідом випивши тієї, Батько діда просить, щоб той розказав Про Коліївчину (I, 187); Було колись... Та що не минає? Було, шляхта, знай, чваниться, День і ніч гуляє Та королем коверзує... (I, 134).*

Теперішній історичний виступає у функціях послідовних разових граничних дій (замість форми минулого часу недоконаного і доконаного виду) і одночасних разових, необмежено-тривалих і узагальнених дій (замість форм минулого недоконаного виду): *Розлетілись, розсипались, Сонечко вставало, А я стояв, дивувався, Та аж страшно стало. Уже вбогі ворушились, На труд поспішали, І москалі на розпуттях Уже моштрувались... А я стою, похилившись, Думаю, гадаю... (I, 276); А Ярина, Мов тая ялина При долині, похилилась... Мовчала Ярина. Тільки сльози утирає, На шлях поглядає... (II, 294); Раз увечері зимою У одній свитині Іде боса татарівна І несе дитину. То підійде до криниці, То знов одступає (II, 92).*

В. М. Русанівський виділяє різновид теперішнього історичного – теперішній живописний: «Ці назви зумовлені характером текстів, у яких зустрічаються форми теперішнього часу: перші характерні для розповідей про події минулого, другі використовуються в описах картин природи» [16, 370]. Наприклад: *Із-за лісу, з-за туману Місяць впливає, Червоніє, круглолиций, Горить, а не сяє, Неначе зна, що не треба Людям його світу, Що пожари Україну Нагріють, освітять. І смерклося, а в Чигрині, Як у домовині, Сумно-сумно. (Отак було По всій Україні...)* (I, 148).

Теперішній емоційної актуалізації – це такий тип переносного вживання форми теперішнього часу, коли в контексті минулого часу вона підкреслює здивування, захоплення чи обурення мовця (автора тексту) яким-небудь фактом, демонструючи цей факт як подію теперішнього: *Так любила ж Вона той тихий Божий став, Широкою Тиверіаду, І рада, аж сміється, рада, Що Йосип, сидячи, мовчав, Не боронив її, не стиняв На став іти; іде, сміється... (II, 312).*

Часова форма теперішнього «емоційної актуалізації» виявляє стилістичну специфіку, виражаючи суб'єктивно-емоційно-оцінне ставлення мовця до певних подій минулого.

Основною ознакою описаних типів темпоральної метафори є унаочнення й актуалізація подій минулого. Уживанішими у функції теперішнього історичного й теперішнього емоційної актуалізації виступають лексеми на позначення найважливіших дій фізичної та інтелектуальної сфери людини (*йти, їхати, сидіти, говорити, бачити, дивитись, запитувати, відповідати, думати* тощо) [13, 14].

Теперішній на позначення майбутніх дій. Теперішній час зі значенням майбутньої дії (теперішньо-майбутній [16, 371]) виражається формами теперішнього часу, які поєднуються з прислівниками і прислівниковими сполученнями, створюючи мовну ситуацію, характерну для майбутнього часу.

Вживання форми теперішнього часу зі значенням майбутньої дії надає їй функції передбачуваного майбутнього з відтінками готовності, рішучості. При такому вживанні форма теперішнього часу недоконаного виду позначає не конкретно-процесний характер дії, а його констатацію, тобто виступає в нейтралізованій функції. Тому в цих випадках можлива заміна форми теперішнього часу недоконаного виду формою майбутнього недоконаного і доконаного виду залежно від їхніх видових значень, лексичного значення дієслова і контексту.

Виділяють кілька різновидів такого вживання: 1) теперішній наміченої дії (наміру, запланованого майбутнього); 2) теперішній уявної дії; 3) теперішній негайної дії.

Теперішній наміченої дії позначає дію, що реалізується в майбутньому, але намір, готовність, рішучість її здійснити чи впевненість у тому, що вона здійсниться, проявляється вже в теперішньому [4, 105]. Ця форма теперішнього вживається, щоб позначити майбутню дію, яка в момент мовлення вже запланована та буде втілена в життя в результаті здійснення якої-небудь програми, наміру тощо [7, 61]. Часто в контексті наявні лексичні показники майбутнього (*завтра, наступної зими, незабаром, через тиждень* тощо), але віднесеність дії до майбутнього може бути позначена і завдяки сусідству з формами так званого теперішнього-майбутнього доконаного чи майбутнього недоконаного, впливати із загального значення контексту, що виключає віднесеність дії до минулого та теперішнього: *Через тиждень без старостів За Степана свата Старий свою Яриночку (II, 299).*

Теперішній уявного майбутнього як переносне значення властиве тільки формі теперішнього часу. В уявному майбутньому форма теперішнього використовується або замість форми майбутнього доконаного

граничних дієслів, або замість форми майбутнього недоконаного виду неграничних дієслів, як і у відповідних випадках історичного теперішнього: *І сниться їй той син Іван І уродливий, і багатий, Не одинокий, а жонатий На вольній, бачиться, бо й сам Уже не панський, а на волі; Та на своїм веселім полі Свою таки пшеницю жнуть, А діточки обід несуть* (І, 279).

Теперішній негайної дії позначає такі заплановані дії, які будуть реалізуватися в найближчий час, який настільки наближений до моменту мовлення, що їх можна собі уявити як ті, що вже реалізувалися [7, 63]. Наприклад: *Іду зараз і виручу: Гроші мур ламають* (І, 173).

Майбутній час також виявляє переносне вживання [4, 106-108; 6, 255-256].

Майбутній доконаний на позначення минулої дії: (*Отак було По всій Україні Против ночі Маковія, Як ножі святити.*) *Людей не чуть; через базар Кажан костокрилий Перелетить; на вигоні Сова завиває* (І, 148).

Часто форми майбутнього часу доконаного виду використовуються замість минулого, коли минулим подіям дають емоційно-експресивну оцінку, наголошують на раптовості, повторюваності чи інтенсивності дій або процесів. Цьому сприяє уведення часток *як, аж* у препозицію щодо дієслова у формі майбутнього часу: *Пішов кобзар по улиці – З журби як заграє!* (І, 88); *І час і два мене, не встане, На матір навіть не погляне Та аж заплаче, дивлячись На іудейську столицю* (ІІ, 326).

Майбутній недоконаний у контексті теперішнього. Майбутній недоконаний, вживаючись у значенні презенса, позначає типові для суб'єкта дії, а також дії, характерні для нього в певній ситуації: **Проситиму** (прошу) *тебе зайти до нас*. Трапляються у художніх текстах рідко, переважно в розмовному мовленні.

Отже, явище функціональної транспозиції полягає в тому, що у відповідних контекстах часові форми втрачають свої первинні категорійні функції і вживаються у невласливих їм вторинних значеннях. Проте, як слушно наголошують автори «Теорії функціональної граматики. Темпоральність. Модальність», «при метафоричному вживанні граматичної форми притаманне їй значення не зникає, а так чи інакше виявляється, розходячись зі значенням контексту. У цьому розходженні, контрасті між власним значенням форми і змістом контексту або мовленнєвої ситуації і полягає сутність транспозиції (переносного вживання граматичної форми)» [18, 27]. Таке переосмислення форм, першоджерелом якого виступає насамперед багате на експресивні засоби і модальні характеристики усне мовлення, продуктивно використовується як стилістично-зображальний прийом у художніх текстах, зокрема в поетичній мові Тараса Шевченка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар О. І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові: Система засобів вираження / О. І. Бондар. – Одеса, 1996. - 176 с.
2. Бондар О. І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові: Функціонально-ономасіологічний аспект: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. н. / О. І. Бондар. – Київ, 1998. - 33 с.
3. Бондарко А. В. Проблемы грамматической семантики и русской аспектологии / А. В. Бондарко - Санкт-Петербург, 1996. - 145 с.
4. Бондарко А. В. Русский глагол / А. В. Бондарко, Л. Л. Буланин. – Ленинград, 1967. - 192с.
5. Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове): 3-е изд., испр. / В. В. Виноградов. – Москва, 1986. - 640 с.
6. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови: Академ. грамика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська. – Київ, 2004. - 400 с.
7. Ермоленко С. С. Образные средства морфологии / С. С. Ермоленко. – Киев, 1987. - 113 с.
8. Загнітко А. П. Дієслівні категорії в синтагматиці і парадигматиці / А. П. Загнітко. - Київ, 1990. - 132 с.
9. Загнітко А. П. Теоретична грамика української мови. Морфологія / А. П. Загнітко. – Донецьк, 1996. - 435 с.
10. Исаченко А. В. Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким. Морфология: Часть II / А. В. Исаченко. – Братислава, 1960. - 577 с.
11. Наконечна Л. Б. Семантико-функціональна транспозиція часових форм дієслова в поліпредикативних структурах сучасної української мови: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. н. / Л. Б. Наконечна. - Івано-Франківськ, 2008. - 20 с.
12. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении: 8-е изд. / А. М. Пешковский. – Москва, 2001. - 452 с.
13. Піддубська І. В. Модальна і темпоральна транспозиція дієслівних форм: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. н. / І. В. Піддубська. – Донецьк, 2001. - 19 с.
14. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике: В 4 т. / А. А. Потебня. – Москва, 1958. - Т. I-II. - 536 с.
15. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике: В 4 т. / А. А. Потебня. – Москва, 1977. - Т. IV. - Вып. II. - 406 с.
16. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За ред. І. К. Білодіда. – Київ, 1969. - 583 с.
17. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. / За ред. А. П. Грищенка, 3-є вид., перероб. і допов. – Київ, 2002. - 439 с.
18. Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность / А. В. Бондарко (отв. ред.), Е. И. Беляева, Л. А. Бирюлин и др. – Ленинград, 1990. - 264 с.
19. Українська мова: Енциклопедія / Ред. кол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Заблук та ін. – Київ, 2000. - 752 с.

ДЖЕРЕЛА ТА ЇХ УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

I – Шевченко Тарас. Зібрання творів у шести томах. Том I: Поезія 1837-1847 / Тарас Шевченко. - К.: Наукова думка, 2003. – 784 с.

II – Шевченко Тарас. Зібрання творів у шести томах. Том II: Поезія 1847-1861 / Тарас Шевченко. - К.: Наукова думка, 2003. – 784 с.

Стаття посвячена проблемі переносного (метафорического) употреблення глагольних форм времени в поезії Тараса Шевченка. Вияснена сутність явлення транспозиції временних форм, закономірності формування транспонованого временного значення. Виділені основні різновидності переносного употреблення временних форм глагола. Установлен внутрішній механізм временної транспозиції глагольних форм. Определены предпосылки сопутствующих коннотаций.

Ключевые слова: грамматическая категория времени, время глагола, грамматическая транспозиция, временная транспозиция глагольных форм, транспозиционная функция временной формы, прямое и транспонированное значения, категория темпоральности, темпоральный контекст, язык поэзии Тараса Шевченко.

The article is devoted to the problem of transpositional use of verbal forms of Tense in the poetry of Taras Shevchenko. The specificity of transposition of verbal forms of Tense has been found out as well as the conditions and rules of forming of transposed meaning of verbal form of Tense. The main types of metaphorical use of temporal forms of the verb have been distinguished. The internal mechanism of temporal transposition of verbal forms of Tense has been elucidated. The preconditions of accompanying connotations have been studied.

Key words: grammatical category of Tense, Tense of verb, grammatical transposition, temporal transposition of verbal forms, transposition function of temporal form, direct and transposed meaning, category of Temporality, temporal context, language of Taras Shevchenko's poetry.

УДК 811.161.2'42:659.1

І.Б. Іванова

ШЕВЧЕНКОВЕ СЛОВО В УКРАЇНСЬКІЙ РЕКЛАМНІЙ ТВОРЧОСТІ

Статтю присвячено проблемам залучення та розвитку сучасних маркетингових технологій в українській рекламі, а також історії використання поезій та образу Т. Шевченка для створення ефективного рекламного повідомлення; подана характеристика провідних напрямів та особливостей використання мовотворчості та особистості Т. Г. Шевченка в рекламі України.

Ключові слова: цитування, testimonium, рекламний текст, рекламна комунікація, художній образ, мова реклами.

Невід'ємною ознакою сучасного українського суспільства є реклама. Рекламна творчість заслуговує на особливу увагу дослідників різних галузей знання, зокрема культурологів, філософів, економістів, істориків, філологів тощо. Складність та соціальна детермінованість самого явища реклами зумовлює вивчення цього феномена з різних науково-дослідницьких позицій.

Відомий теоретик у рекламній галузі М. Маклюел [10, 715] наголошує на тому, що реклама є найвеличнішим мистецтвом ХХ століття. Насправді, рекламна творчість в Україні традиційно залучалася до маніпулювання настроями суспільства, формувала культуру позитиву, компліментів тощо. Сьогодні реклама в Україні продовжує традиції поміркованого використання надбань сучасних ідеологічних та мистецьких концепцій, однією з яких і є образ Шевченка-поета, Шевченка-українця. Це шлях від підприємницького продукту до мистецтва, котрий долає сучасна українська реклама.

Рекламний дискурс може бути реалізований на вербальному рівні та відповідно до комунікативної настанови залучати слово як ефективний засіб передавання повідомлення. Успішність – головний показник вдалої рекламної діяльності – у сучасних умовах не можливий без використання досягнень та інструментарію лінгвістики. Тому вербальний рівень реалізації рекламного дискурсу залишається актуальною темою для мовознавчих студій.

Актуальність пропонованої статті зумовлена необхідністю вивчення ключових аспектів історії мови реклами в Україні, зокрема стилістичних особливостей рекламних текстів та еволюції рекламного дискурсу. Наукові розвідки щодо дослідження вербального досвіду рекламного дискурсу, жанрово-стилістичних особливостей україномовного рекламного тексту, історії мови української реклами з'явилися відносно недавно. Започатковані такі дослідження у працях Р. Іванченка, О. Зелінської, Л. Пелепейченко, Г. Почепцова, В. Різуна, Н. Слухай та ін.

Різні аспекти лінгвістичних досліджень реклами розглядаються у працях таких вітчизняних дослідників, як-от: маніпулятивні техніки в рекламі (В. Зірка, Т. Хазагерев, О. Іванова); прагмалінгвістичний аспект реклами (Ю. Корнева, І. Мойсеєнко, Ю. Сильвестров); психолінгвістичний аспект реклами (Ю. Сорокін, Є. Тарасов); лінгвостилістичний аспект буття рекламного тексту (Р. Іванченко, Н. Слухай); рекламний текст як форма маніфестації рекламного дискурсу (Ф. Бацевич, Н. Волкогон, Т. Кравець).